Inleiding

Als titels iets zeggen heeft zich gedurende de laatste 10 á 15 jaar een interessante verschuiving voorgedaan in de artikelen, die over 'het vrouwenvraagstuk' handelen.
Zo zijn we van de reeks 'Vrouwen en ...', via de reeks 'Feminisme en ...' bij 'Vrouwenstudies en ...' terechtgekomen.
De achterliggende inhoudelijke ontwikkeling suggereert theoretiese groei enerzijds en erkenning van Vrouwenstudies binnen de akademiese wereld anderzijds. Een 'voltooide emancipatie' in de wetenschappelijke sfeer?
Aan een antwoord wagen wij ons hier niet.

Voor ons - de Krisiswerkgroep Vrouwenstudies en Filosofie - geldt dat we de laatste 5 jaar inhoud hebben willen geven aan een deel van Vrouwenstudies dat vanuit een filosofiese invalshoek voor de hand lag: wetenschapstheorie in brede zin.
Over dit onderwerp zijn de afgelopen jaren in Krisis diverse artikelen verschenen. Kwade tongen beweren zelfs dat het ons handelsmerk is geworden.
Nu dan een themanummer *Feministiese Wetenschapstheorie*, als zodanig een primeur.
De vertrekpunten van de artikelen lopen uiteen; één dieppaarse lijn is niet gemakkelijk te trekken. Lezersters worden meegenomen naar het terrein van wetenschapstheorie, de methodologie van feministies onderzoek en de organisatie van Vrouwenstudies en het terrein van de literatuurwetenschap en van de kulturele antropologie.

Het eerste artikel is van *Trees Mom*. Zij gaat in op de vraag: op welke wijze krijgt het wetenschappelijke kenproces een maskulien karakter?
Bij het beantwoorden van deze vraag trekt Mom parallellen tussen wetenschappelijke kennis en wetenschappelijke houding enerzijds en maskuliene kapaciteiten en gedragswijzen anderzijds. Tegenover de maskuliene, statiese notie van objektiviteit stelt Mom - in navolging van Evelyn Fox Keller - een feminien, dynamies objektiviteitsbegrip.
Wat deze invalshoek oplevert voor een feministiese wetenschapstheorie probeert Mom te schetsen aan de hand van een feministiese rekonstruktie van de wetenschap.

Krisis 19, 1985, pp 4-6

Het artikel van *Annemiek Richters* gaat in op centrale wetenschapstheoretiese kwesties van de kulturele antropologie. Ook zij vergelijkt kenmerken van kennisproduktie met kenmerken van de mannelijke sekse. Daarbij heeft zij met name oog voor verbanden tussen deze kenmerken en die van het biologies-organiese 'zien'. Richters levert kritiek op het visuele als dé metafoor voor (antropologiese) kennisproduktie. Zij illustreert de noodzaak en mogelijkheid van een verschuiving naar de kognitieve potenties van andere zintuigen, via een beschrijving van de persoonlijke ervaringen van de antropologe Cesara.
Bij Richters' pleidooi voor het aanwenden van andere kognitieve potenties laat zich de vraag stellen of er specifiek mannelijke en vrouwelijke kognitieve vermogens bestaan, als ook of het wel zinvol en gewenst is om op een dergelijk onderscheid voort te bouwen.

In haar bijdrage 'Nooit meer tango' ontwikkelt *Jola Klein* een omvattend theoreties kader voor de beschrijving en analyse van de positie van vrouwen in de literatuur. Ze maakt daarbij gebruik van kommunikatietheoretiese aanzetten in de moderne literatuurwetenschap. Met behulp hiervan is het haars inziens mogelijk licht te werpen op de positie van de vrouw als schrijfster en lezeres en op de socio-kulturele sturingsprocessen m.b.t. de produktie, distributie en receptie van literaire werken. Bovendien kan met behulp van deze aanzetten onderzoek worden verricht naar de normen en konventies die de relatie tussen de afzender(ster) en ontvanger(ster) van literaire boodschappen reguleren en kunnen de kodes die in deze boodschappen verborgen zijn ontcijferd worden. Voor de ontcijfering van literaire kodes stelt Klein voor om gebruik te maken van het werk van de russiese semiotiese school uit Tartu. Centraal in haar artikel staat het inzicht dat de verregaande uitsluiting van vrouwen (als producenten en recipiënten) en het bestaan van een seksistiese ideologie (op het nivo der kodes) twee kanten zijn van één en dezelfde vrouwonvriendelijke medaille.

Sandra Coyner bediskussieert tenslotte de organisatievorm van Vrouwenstudies. In plaats van een interdisciplinaire organisatie pleit zij ervoor Vrouwenstudies als een autonome discipline te ontwikkelen. Daarbij beroept ze zich o.a. op wetenschapstheoretiese argumenten. Een uiterst aktueel onderwerp. Helaas is de diskussie erover op de achtergrond geraakt in de strijd om de materiële voorwaarden. In dit artikel worden genoeg argumenten geleverd om die diskussie weer te openen.

De fotoreportage van *Ludy van Noord* van vrouwenkollektief Foca last tenslotte de diverse bijdragen van dit themanummer met veel vonken en rookontwikkeling aan elkaar.

Diskussiëren naar aanleiding van onder meer bovengenoemde artikelen is mogelijk op 15 juni in de Internationale School voor Wijsbegeerte (I.S.v.W.) te Leusden, alwaar de Krisis-vrouwengroep in samenwerking met de I.S.v.W. een konferentie over dit themanummer heeft georganiseerd (1).

Noot

1 Zie de aankondiging elders in dit nummer.

Rektifikatie

In nummer 18 (maart 1985) zijn in de recensie *'Het ontdekken van de werkelijkheid - door vrouwen'* van Nel van den Haak twee pagina's verwisseld geraakt: op de plaats van pagina *112* dient *113* gelezen te worden, en andersom. Onze ekskuses voor de eventueel ontstane verwarring bij het lezen.

Objektiviteit in psycho-analyse

Trees Mom

1. *Inleiding*

'Wetenschap en politiek zijn onverenigbaar'. Dat is een gangbare opvatting in de hoofdstroom van de wetenschapsfilosofie konkludeert Harding, waarbij ze verwijst naar theorieën als die van Ryle, Lakatos, Hamlyn, Peters (Harding 1983). De autonomie van de wetenschappelijke kennis wordt daar gezien als onverenigbaar met politieke (en dus feministiese) kennisinhouden en -vormen. Op paradoxale wijze wordt dit idee ondersteund door groepen binnen de vrouwenbeweging, omdat wetenschap niets anders dan politieke, i.c. maskuliene of seksistiese kennis zou kunnen voortbrengen. Elke feministiese bemoeienis met de wetenschap zou daarom gedoemd zijn tot inkapseling.
De hier besproken feministiese wetenschapsfilosofen zijn van mening dat het de dominante ideologie van de wetenschap zelf is die doet voorkomen alsof je 'de' wetenschap hetzij in zijn geheel moet aksepteren, hetzij in zijn geheel moet verwerpen. Zij vinden, dat wetenschap en feminisme wel degelijk met elkaar zijn te verzoenen, en dat die verzoening een andere en zelfs betere wetenschap kan opleveren. Een 'radikaal' feministiese positie binnen de wetenschap en filosofie zoekt naar de maskuliene bias in de ideologie van de wetenschap, aldus Fox Keller, en vraagt ons om de aannames van objektiviteit en rationaliteit die de wetenschappelijke onderneming (bege)leiden te ondervragen. Ze verwerpen de noties van objektiviteit en rationaliteit niet, maar pogen er een andere - niet maskuliene - inhoud aan te geven. Deze positie is mogelijk als gevolg van ons begrip van de wetenschappelijke kennis-produktie als sociaal proces. Want zolang het verloop van de wetenschap werd beschouwd als uitsluitend bepaald door een eigen interne logika, kon de these, dat het wetenschappelijk kenproces kenmerken in zich draagt van een maskuliene kultuur en dat vrouwen tendentieel anders denken en ervaren dan mannen, alleen maar het vooroordeel bevestigen dat vrouwen ongeschikt zouden zijn voor de wetenschap. Een begrip van de sociale invloeden op het wetenschappelijke denken is daarom een noodzakelijke politieke en intellektuele voorwaarde voor de mogelijkheid van een feministiese wetenschapstheorie.
Evelyn Fox Keller waarschuwt er voor de opvatting dat weten-

Krisis 19, 1985, pp 7-26

schap een sociaal proces is te verabsoluteren (zoals bijvoorbeeld bij Latour en Woolgar), omdat we anders in een extreem kultureel en epistemologies relativisme vervallen. Dit zou de verleiding voor feministen kunnen inhouden om zich terug te trekken in een zuiver vrouwelijke subjektiviteit en de rationaliteit en objektiviteit binnen het door mannen gedomineerde en dus maskuliene domein te laten. Met het afwijzen van objektiviteit als een uitsluitend maskulien ideaal zou je vrouwen doemen buiten de wetenschap als maatschappelijke institutie en als kennissysteem te blijven, waardoor ook het radikale potentieel van een feministiese kritiek op wetenschap en filosofie verloren zou gaan. Het pseudo-konflikt tussen een wetenschappelijk en een feministies engagement moeten we, aldus de hier besproken feministiese theoretika's, oplossen door transformatie van het beeld van de wetenschap en het transformeren van eisen die aan wetenschappelijke kennis gesteld worden.

In dit artikel wil ik de these uitwerken dat er ondanks de systematiese maskuliene bias in de dominante wetenschapsideologie er een feministies perspektief in de wetenschappen mogelijk is. De ontwikkeling van een feministiese wetenschapstheorie is daarbij een belangrijk hulpmiddel. Ik spreek van een feministiese wetenschapsopvatting of wetenschapstheorie en niet van een feministiese wetenschap. Een feministiese opvatting of theorie over wetenschap is mogelijk en gewenst; dat is niet het geval met een 'feministiese wetenschap' (1).
Ik ga als volgt te werk:
In de tweede paragraaf bespreek ik hoe een maskuliene bias in de dominante ideologie over wetenschap gestalte krijgt via de verwevenheid van kognitieve en emotionele processen. In de derde paragraaf behandel ik een voorstel voor een alternatieve feministiese wetenschapsopvatting en de mogelijkheden daarvan. Tenslotte zal ik in de vierde en laatste paragraaf de grenzen ervan aangeven en een aantal zwakke punten aanwijzen.

2. *Een maskuliene bias in de ideologie van de wetenschap?*

Veel feministiese wetenschapstheoretika's gaan ervan uit dat wetenschap een maskuliene bias heeft (Fee, 1983; Fox Keller, 1979, 1980, 81, 82, 83a, 83b, 84, 85; Hein, 1983; Lowe, 1983; Wallsgrove, 1980; Harding, 1983a, 83b; Hartsock, 1983, Schiebinger, 1982; Landwehr, 1981; Evans, 1981; Göttner Abendroth, 1982; etc.). In een maatschappij met een hiërarchiese arbeidsdeling naar sekse bestaat er ook een scheiding in de sociale ervaringswereld van de seksen. Kennis, die onder patriarchale verhoudingen geproduceerd wordt, zal voornamelijk gebaseerd zijn op de sociale ervaringen van mannen (2).
De bovengenoemde theoretika's stellen de vraag op welke wijze het wetenschappelijke kenproces een maskulien karakter krijgt.

Daarvoor wijzen zij in de eerste plaats naar de dominante ideologie over wetenschap, omdat daarin duidelijk parallellen te vinden zijn tussen dat wat volgens die ideologie geldt als wetenschappelijke kennis en een wetenschappelijke houding enerzijds en maskuliene kapaciteiten en gedragswijzen anderzijds. Deze parallellen zijn organisatories verankerd in het wetenschapsbedrijf (bijvoorbeeld in het selektieproces, informele netwerken, marginalisering van vrouwen en 'het vrouwelijke' in de wetenschappen, gedragskodes, etc.). Mogelijk hebben ze ook inhoudelijke effekten. Het beeld dat wij hebben van wetenschap is geseksualiseerd onder invloed van de sekse-specifieke metaforen die van oudsher gehanteerd worden in de dominante wetenschapsideologieën. Een duidelijk voorbeeld hiervan is al te vinden in de wetenschapsopvatting van Bacon, die wetenschap ziet als een aktief mannelijk subjekt dat de natuur als een passief vrouwelijk objekt kent; en dat wil bij Bacon zeggen het beheersen en kontroleren van het objekt (Fox Keller 1979, 1985). Wellicht zijn de konkrete wetenschappelijke onderzoekspraktijken minder geseksualiseerd dan de dominante ideologie over wetenschap doet vermoeden. De analogie tussen maskuliniteit en wetenschappelijke kennis en houding is volgens Fox Keller meer een mythe, ideologie of 'system of beliefs' dan een realiteit. Daar voegt ze dan wel onmiddellijk aan toe dat het een mythe is die zichzelf ten dele waarmaakt: de manier waarop we de wetenschap konceptualiseren mist zijn effekten op konkrete onderzoekspraktijken niet.

De bovengenoemde wetenschapstheoretika's verschillen van mening over de plaats en de status van de maskuliene manier van denken en de invloed ervan op de wetenschap. Fox Keller bijvoorbeeld stelt dat in de onderscheiding tussen maskuliene en feminiene denkwijzen het om een ideologie gaat, waardoor de wetenschap geseksualiseerd wordt voorgesteld. Het gaat meer om een ideologie over de wetenschap dan om een realiteit van konkrete onderzoekspraktijken. Anderen, zoals Hein, Göttner Abendroth, Landwehr en Wallsgrove stellen daarentegen dat de maskuliene denkwijze ook doorwerkt in de inhoud van de wetenschap. Ondanks deze verschillen is men het eens over het belang van reflektie, want "Unexamined myths, wherever they survive, have a subterreanean potency; they affect our thinking in ways we are not aware of, and to the extent that we lack awareness, our capacity to resist their influence is undermined" (Fox Keller 1983, p. 187) (3).
De maskuliene bias van de wetenschapsideologie is zo'n niet-onderzochte mythe, die o.a. via het impliciete zelfbeeld invloed uitoefent op het wetenschappelijk kenproces. Dit zelfbeeld van wetenschappers (meestal mannen dus) maakt onderdeel uit van de 'onproblematiese' achtergrondkennis van bijna elk wetenschappelijk onderzoek (vgl. Vervenne 1984). Feministiese theoretika's hebben getracht om de wijzen waarop mannen de

werkelijkheid ervaren te expliciteren en te relateren aan eisen of normen van wetenschappelijkheid. Een manier om dat te doen is de associaties van notie van objektiviteit met maskuliene eigenschappen te analyseren. Het objektiviteitsbegrip is gekozen als inzet, omdat deze het hart vormt van de zgn. wetenschappelijke rationaliteit waaraan wetenschap zijn kognitieve autoriteit ontleent. Er bestaan natuurlijk veel opvattingen over objektiviteit. Eén overeenkomst (4) tussen veel objektiviteitsopvattingen staat hier centraal:
Objektief zou een oordeel of kennis zijn die de wezenskenmerken van de zaak zelf laat gelden en vrij is van vooroordeel of subjektief belang. De zaak zelf laten gelden, tot zijn recht laten komen, kan kennelijk niet samengaan met een vooroordeel, commitment of subjektief belang. Afstand tussen het kennende subjekt en het onderzoeksobjekt zou een voorwaarde voor objektieve kennis zijn en betrokkenheid of partijdigheid een belemmering daarvoor.
Deze gangbare opvatting van objektiviteit zien Hein, Fox Keller e.a. als wat zij noemen een extrapolatie van een mannelijk bewustzijn. Zij beargumenteren de relatie tussen de 'mythe' van objektiviteit en maskulinisme met behulp van feministiese psycho-analytiese theorie (Fox Keller 1979, 1985; Hein 1981). De hypothese van Fox Keller is, dat objektiviteit als een kognitief aspekt via autonomie als gevoelsaspekt met maskulinisme als geslachtelijk aspekt van de persoonlijkheidsstruktuur verbonden is. Met andere woorden: kognitieve en emotionele processen zijn met elkaar verweven. Een verwevenheid die onder patriarchale verhoudingen uitmondt in een maskulien kennisideaal voor de wetenschappen. Objektiviteit en maskulinisme zijn via een bepaalde vorm van autonomie met elkaar verbonden. Over de eerste lijn - die tussen objektiviteit en autonomie - is Fox Keller kort: voor een argumentatie verwijst ze naar de kognitieve psychologie van Piaget. Het kennende subjekt moet volgens deze theorie een autonoom subjekt zijn, wil het onderscheid kunnen maken tussen zichzelf als een kennend subjekt en het onderzoeksobjekt. De autonomie van het subjekt is daarom een noodzakelijke voorwaarde voor het kunnen kennen van objekten die onderscheiden zijn van het subjekt. De tweede lijn - tussen autonomie en maskulinisme - wordt geanalyseerd met behulp van de psycho-analytiese theorieën van N. Chodorow (1978) en D. Dinnerstein (1976).

Het moederen door vrouwen, aldus Chodorow en Dinnerstein, is een belangrijk reproduktiemechanisme van de hiërarchiese arbeidsdeling naar sekse in patriarchale maatschappijen. Vrouwen zijn moeders en zij zijn het die voor kinderen van beide geslachten in het separatieproces van het zelf en de wereld als eerste objekt en subjekt verschijnen. De kapaciteit om objektief te denken is een funktie van dit vermogen van het kind om het zelf en niet-zelf te onderscheiden. De ontwikkeling van dit vermogen is verbonden met een groot emotioneel

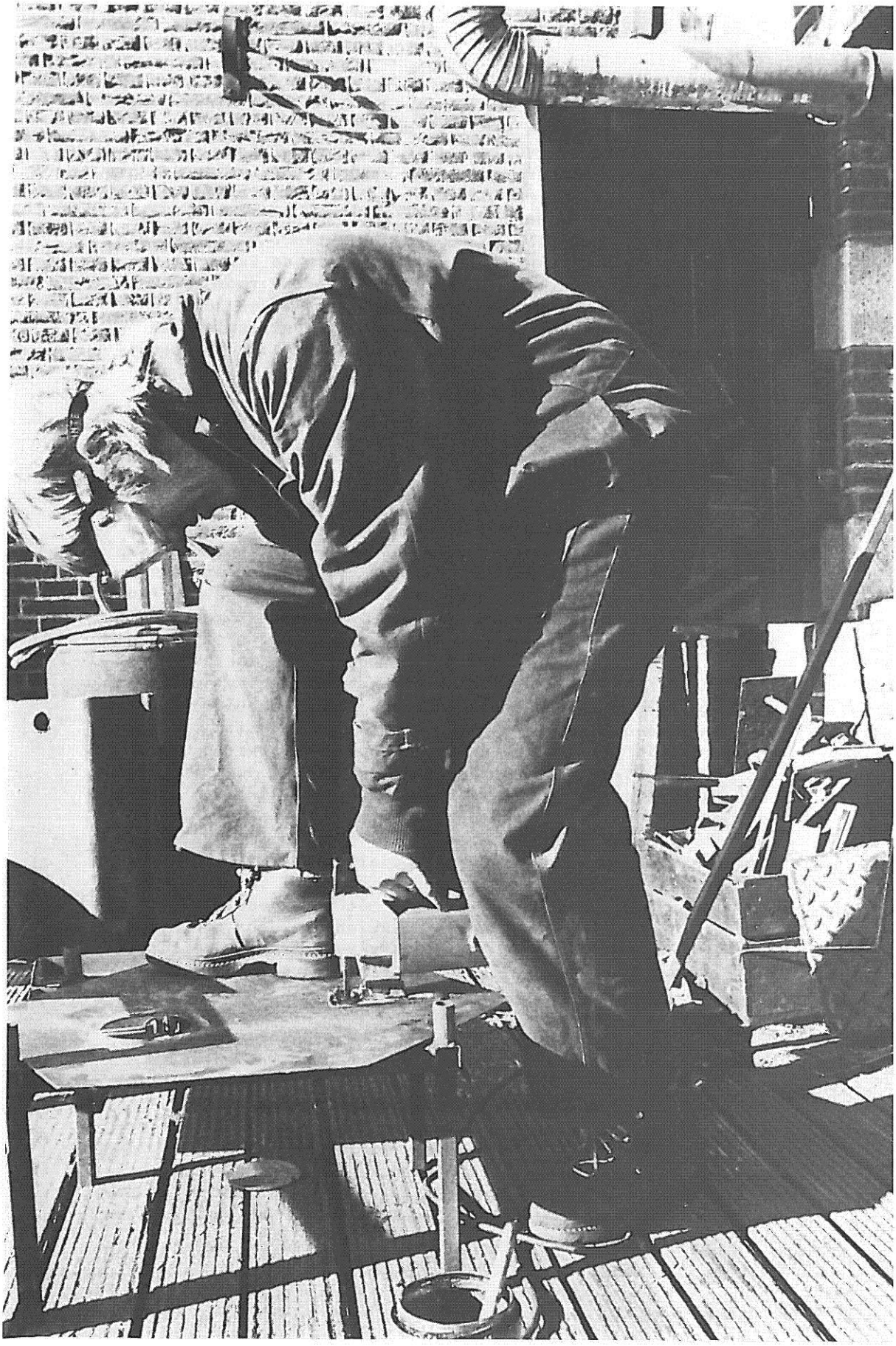

konflikt: de angst voor het gescheiden zijn en de wens terug te keren in de primaire symbiose met de moeder enerzijds en de angst om daardoor overspoeld te raken anderzijds. Alle emotionele en kognitieve processen die ons herinneren aan die eerste symbiose zijn gekleurd door deze eerste associatie met vrouwen. Het is de vader die staat voor individuatie en differentiatie van het zelf en voor de objektieve werkelijkheid. Deze personifikatie van de werkelijkheid in de vader vindt plaats zodra de eerste symbiose als bedreigend voor het ego wordt ervaren. Zowel voor vrouwen als voor mannen geldt dat onze eerste ervaringen ons ertoe brengen de affektieve en kognitieve houding van objektivatie met mannelijk te associeren, terwijl alle processen, die een vervagen van grenzen tussen objekt en subjekt betreffen geassocieerd worden met vrouwelijk. Mannen en vrouwen geven echter tendentieel een andere betekenis aan deze associaties, met andere woorden zij ervaren 'eenzelfde' werkelijkheid op verschillende wijzen. Met dit kategoriale onderscheid wordt uiteraard niet bedoeld, dat alle vrouwen (of mannen) identieke sociale ervaringen hebben. Het gaat hier om een tendentieel onderscheid tussen twee seksen, waarin veelvouden van (ook individuele) tussenvormen mogelijk zijn. Deze verschillende ervaringswijzen komen niet uit de lucht vallen maar zijn het gevolg van de sekse-specifieke socialisatie- en individuatieprocessen die kinderen door het moederen van vrouwen in een patriarchale gezinssituatie doormaken (5). Kinderen ontwikkelen een ik-identiteit (een zelf) die in een 'geseksualiseerde' maatschappij tegelijkertijd een geslachtsidentiteit is. Meiden kunnen zich voor de ontwikkeling van hun geslachtsidentiteit als vrouw positief identificeren met hun primaire verzorgster, hun moeder. Er is zelfs sprake van een dubbele identifikatie. Moeders ervaren hun dochters als een voortzetting van zichzelf en niet zoals hun zonen als een seksuele ander. In de relatie met haar dochter beleeft de moeder de verhouding tot haar eigen moeder opnieuw. Deze socialisatie, die een kombinatie is van affektieve processen en een 'rol leren', vereist van meiden door de kontinue relatie met hun moeders meer een houding van empathie. Meiden ontwikkelen hierdoor een zelf-in-relatie-tot-anderen en een grens-vervagende ik-identiteit met bijbehorende relatief sterk ontwikkelende psychiese kapaciteiten zoals empathie. Het gevoel van empathie is op haar beurt weer een van de vereisten voor het vermogen tot moederen. Vanuit het perspektief van een feminiene persoonlijkheidsstruktuur is het kunnen onderhouden van relaties met anderen en gevoelens van verbondenheid met anderen en de omgeving van groot belang en getuigt van een kognitieve en emotionele rijpheid. Het onderhouden van relaties en het nastreven van verbondenheid met anderen is onderdeel van rationeel handelen en gedrag en is tevens een voorwaarde om het andere te kunnen kennen. De relationele en kontekstuele kapaciteiten zijn dan ook zoals we in paragraaf 3 nog zullen zien,

de belangrijkste elementen van een alternatief objektiviteitsbegrip en van wetenschappelijke rationaliteit in het verlengde daarvan. Dit kennisideaal heeft weinig te maken met het verdedigen van een sterk ontwikkeld ego: afstandelijkheid is eerder een bedreiging dan een voorwaarde voor de kennisproduktie.

Ook jongens worden door vrouwen bemoederd en daarom is voor hen een positieve geslachtsidentifikatie met hun primaire verzorgster niet mogelijk. De eerste verzorger, de moeder, is meestal van het 'andere' geslacht. Bij de vroegste psychiese ontwikkeling, de differentiatie van het zelf en het eerste gevoel van een ik-identiteit, is de vader meestal minder betrokken dan de moeder. Jongens bouwen, bij afwezigheid van de vader, een mannelijke identiteit op aan de hand van mannelijke ideaalbeelden en stereotyperingen (de soldaat, de indiaan, Zorro, Michael Knight en the A-team). Zij kunnen die ideaalbeelden alleen konkretiseren door ze te vergelijken met dat wat ze kennen, n.l. de wereld van hun moeders, het konkrete, het vrouwelijke. Onder patriarchale verhoudingen, waarin geslachtelijkheid als een exklusieve en komplementaire verhouding wordt opgevat (vgl. de hetero-norm), moeten jongens om man te worden, 'niet-vrouw' worden. Moeders zullen, onder patriarchale verhoudingen, deze tendens veelal versterken door hun zonen als 'de ander' aan te spreken. Deze positionele identifikatie met het mannelijke vereist van jongens een min of meer bewuste houding, namelijk het zich afzetten tegen het vrouwelijke en een identifikatie met het mannelijke. Jongens ontwikkelen hierdoor relatief sterke autonomie-gevoelens en een 'zelf' met sterke ego-grenzen. Deze devaluatie van 'het vrouwelijke' wordt nog eens bevestigd en gereproduceerd door de 'buitenwereld'. Dit is een belangrijke voedingsbodem voor de minachting voor vrouwen (door mannen en vrouwen) en in het verlengde daarvan voor vrouwenhaat (ook als zelfhaat). Het gevolg van het geloof in de inferieuriteit van 'het vrouwelijke' is een angst voor die zgn. inferieure waarden en eigenschappen in zichzelf en voor vrouwen als de sociale belichaming van die waarden. Tegelijk met de verdringing en onderdrukking verliezen mannen tendentieel elk begrip van wat die vrouwelijke eigenschappen werkelijk zouden kunnen zijn. 'Het andere' wordt als bedreigend ervaren en daarom slaan gevoelens van autonomie onder patriarchale verhoudingen om in gevoelens van angst en agressie. De angst voor het onbekende leidt tot agressie, die erop gericht is het onbekende te kunnen beheersen en kontroleren. Dit maskuliene kennisideaal (n.l. kennis is gericht op kontrole en beheersing, Fox Keller 1979) is eenzijdig omdat het voornamelijk gebaseerd is op het mannelijke psycho-seksuele ontwikkelingstype. Het is dan ook een beperkt kennis-ideaal en schept een 'pervers' beeld van vrouwen (en daarom van de hele sociale en natuurlijke werkelijkheid). De perversiteit van dit kennisideaal ligt in het

kreëren van het eigen gelijk: onder patriarchale verhoudingen kunnen mannen vrouwen tendentieel dwingen om dat soort gedrag te gaan vertonen dat volgens de maskuliene stereotyperingen de essentie, het wezen of de natuur van vrouwen uit zou maken. Het is deze verwevenheid van kognitieve en emotionele ontwikkelingen die tot uitdrukking komt in de statiese maskuliene noties van objektiviteit, aldus Harding, Fox Keller e.a. Een ontwikkeling die volgens Flax o.a. mogelijk is omdat de vroege infantiele ervaring onbereflekteerd en daarom met volle kracht werkzaam is in een objektivisties kennisideaal. Zij formuleert het als volgt: "As long as the infantile drama (resolving the desire for fusion with the mother as well as fear of it and the desire for separation and the fear of it) is played out with one gender (the mother), the child, including the child within the adult, will not resolve its ambivalence about growing up and taking responsibility for its self and its actions in a world in which complete knowledge and controle is not possible" (Flax 1983, p. 247).
Onder patriarchale verhoudingen wordt zo het vermogen tot autonomie en dus voor objektieve kennis een vermogen om de eigen emoties, de ander en de omgeving te beheersen, te kontroleren en te manipuleren. Deze ontwikkeling vindt zijn uitdrukking in de ideologie van de wetenschap en in de ombuiging van de emancipatore doelen van wetenschap in de richting van kontrole en beheersing. Dat kan anders want: "If patriarchy did not exist....both genders would be more likely to grow up, that is to become, persons who develop individually within reciprocal relationships and who can accept responsibility for their acts without the need to create an illusion of complete control over other persons and the environment" (Flax 1983, p. 247).

3. *Een feministies alternatief voor het objektivisme*

In de vorige paragraaf is beargumenteerd dat het objektiviteitsbegrip als centraal element in de wetenschapsfilosofie een sterk geseksueerde inhoud heeft. Wetenschapsfilosofieën hebben dan wel niet altijd die normerende werking ten aanzien van de inhoudelijke ontwikkeling van de wetenschap als ze pretenderen, het zijn wel organiserende ideologieën van de wetenschappelijke praktijk in brede zin. Als zodanig heeft het 'maskuliene objektiviteitsbegrip' een aantal effekten.

1 Hiervoor hebben we laten zien dat de dominante notie van objektiviteit een maskuliene notie is, omdat deze koherent appelleert aan de psycho-sociale ontwikkelingen van mannen. Daardoor kunnen mannen op een 'natuurlijkere' wijze funktioneren in de wetenschap dan vrouwen. Wetenschap is dan ook in hoofdzaak nog steeds een mannenzaak: mannen worden door de ideologie van wetenschappelijkheid aangetrokken, vrouwen worden afgestoten. Mannen domineren in

aantal, in de hoge posities, in status, in toekenning van prijzen etc.

2 De sekse-specifieke verwevenheid van kognitieve en emotionele ontwikkelingen, die leidt tot een kennisideaal met een maskuliene bias, kleurt als zelfopvatting van wetenschappers het wetenschappelijk onderzoek.

3 Deze maskuliene zelfopvatting maakt wetenschappers en wetenschapsfilosofen blind voor de (altijd aanwezige) 'feminiene' aspekten van de wetenschappelijke praktijk.

4 Het maskuliene objektiviteitsbegrip is - zoals uiteengezet in paragraaf 2 - gericht op beheersing; daarmee wordt 'bevrijding' als kennisbelang tendentieel onderdrukt.

Vanuit hun kritiek op het maskuliene objektiviteitsbegrip ontwikkelen de hier besproken theoretika's een alternatief, meer feminien objektiviteitsbegrip. Hiermee streven ze een aantal doelen na. Ten eerste zal dit de toegankelijkheid en de aantrekkingskracht van de wetenschap voor vrouwen verhogen, omdat de tegenstelling tussen dat wat doorgaat voor een 'vrouwelijke' en een 'objektief wetenschappelijke' houding verdwijnt. Bovendien biedt zo'n feminien objektiviteitsbegrip een mogelijkheid om de feminiene aspekten van de wetenschap zichtbaar te maken en dus een ander, volledíger en adekwater beeld van het verloop van wetenschap te rekonstrueren. Een alternatieve wetenschapsopvatting kan het wetenschapsbeleid zodanig beïnvloeden, en posities van vrouwen in wetenschap verbeteren. Tenslotte kan het kennisbelang 'bevrijding' er sterker door geprofileerd worden, waardoor de doelen van de wetenschap meer in de richting van bevrijding in plaats van beheersing worden omgebogen.
Op deze plek moet worden benadrukt, dat de meeste kritici (Hein en Lowe uitgezonderd) *niet* van mening zijn dat de feministiese kritiek op wetenschap en wetenschapsfilosofie/ideologie moet leiden tot een heel nieuwe, alternatieve en feministiese (natuur)wetenschap. Dat laatste zou de weg openen naar een 'feministiese wetenschap', een doel, dat via een feministiese wetenschapstheorie uitdrukkelijk niet wordt nagestreefd. Een 'andere' feministiese wetenschap zou in subjektivistiese benaderingen blijven steken en de mogelijkheid van algemene kennis op moeten geven (6). Theorie/wetenschap is niet het mannelijk kontrapunt van een vrouwelijke emotionaliteit, aldus M. Evans. Wat dan ook de reikwijdte van hun kritiek moge zijn, de meeste feministiese wetenschapstheoretika's vinden elkaar in hun feministiese 'commitment'. Sociale ervaringen van vrouwen zijn daarin een belangrijk uitgangspunt van feministiese kritieken in en op de wetenschappen. Ze leiden ertoe dat je als feministiese wetenschapsters gevoelig bent voor bepaalde voor vrouwen relevante wetenschappelijke vraagstellingen en voor impliciete maskuliene en feminiene aspekten in wetenschap en filosofie. In de rest van deze paragraaf behandel ik de kwestie hoe een feministiese interpretatie van

de verwevenheid van de kognitieve en emotionele dimensie, zoals uiteengezet in paragraaf 2, tot een andere - dynamiese of relationele - notie van objektiviteit leidt. Daarna ga ik in op een aantal voordelen die dit alternatieve objektiviteitsbegrip biedt.

In de vorige paragraaf bleek een rigide notie van objektiviteit een extrapolatie te zijn van het maskulien bewustzijn. Een maskulien zelf ervaart de ander en het andere in-opposite-tot-zichzelf als bedreigend en ziet deze daarom als te beheersen en kontroleren objekten. Een rigide notie van autonomie waarin een strikt onderscheid bestaat tussen ik en niet-ik bleek model te staan voor het ideaal van kognitieve rijpheid. Betrokkenheid bij het onderzoeksobjekt en een relationele visie op het objekt, dat begrepen wordt in zijn kontekst, bleek als een belemmering voor objektieve kennis beschouwd te worden. Feministiese wetenschapsters stellen dat in het dagelijks leven een flexibele notie van autonomie, die tot uiting komt in het kunnen onderhouden van relaties met anderen en 'de dingen' in hun kontekst zien, model staat voor een emotionele rijpheid. Zij ontlenen nu aan de verwevenheid van kognitieve en emotionele (sociale) processen het perspektief om de statiese notie van objektiviteit te veranderen in een dynamies objektiviteitsbegrip. Fox Keller e.a. gebruiken daartoe een dynamiese notie van het autonome zelf (d.w.z. van een zelf-in-relatie-tot-anderen) als ideaal voor zowel kognitieve als emotionele rijpheid. Ze specificeren deze visie in de epistemologiese claim, waarin empathie naast autonomie (afstandelijkheid) als noodzakelijke voorwaarde voor objektieve kennis wordt geformuleerd. De dynamiese notie van objektiviteit is vruchtbaar, omdat daarin het onderzoeksobjekt niet als potentiële bedreiging voor de autonomie van het subjekt wordt opgevat en daarom ook niet als objekt dat beheerst en gekontroleerd moet worden. Niet een oppositie maar een relatie tussen het kennende subjekt en objekt is een mogelijkheidsvoorwaarde voor objektieve kennis, d.w.z. voor kennis waarin het objekt tot zijn recht kan komen en in zijn kontekst begrepen kan worden. Fox Keller noemt dit objektiviteitsbegrip dynamies omdat de grenzen tussen het kennende subjekt en objekt niet vastliggen, maar ook omdat de veranderende, gelaagde en komplexe werkelijkheid van het objekt nooit in haar geheel en nooit een-dimensionaal begrepen kan worden.

'Objektiviteit' staat voor een procesmatige benadering van de werkelijkheid. Ondanks dit - m.i. terechte - gematigde epistemologiese relativisme blijft Fox Keller spreken van 'objektiviteit' en wel om de volgende redenen: Ten eerste omdat de notie van 'objektiviteit' het doel van goede wetenschap uitdrukt namelijk om in kennis het objekt van onderzoek tot zijn recht te laten komen. Ten tweede omdat we de maskuliene konnotatie van het objektiviteitsbegrip alleen maar zouden bevesti-

gen, indien we het uit de vokabulaire van de feministiese wetenschapstheorie zouden schrappen. We moeten daarentegen de feminiene komponenten in wetenschap en filosofie opwaarderen en maskuliene terreinen en noties bezetten. De derde reden is dat niet alleen empathie maar ook afstand nemen (het 'objektiveren') een voorwaarde is voor kennis. Het specifieke van een feministiese interpretatie van 'objektiviteit' ligt niet in het dynamiese karakter ervan (7), maar in de koppeling van kognitie en emotie als voorwaarde voor kennis en in de explicitering van de sekse-specifieke inhoud daarvan als empathie en afstandelijkheid.
Fox Keller waarschuwt voor het exklusief definiëren van objektiviteit als maskulien en voor de eenzijdige strategie om alleen het feminiene op te waarderen en de traditioneel als maskulien gedefinieerde terreinen aan mannen over te laten. Dat leidt niet alleen tot een nieuwe stereotypering en tot het overlaten van machtsposities aan mannen. Het leidt ook tot een onvruchtbaar kennisideaal, dat niets anders is dan een omkering van het maskuliene en statiese kennisideaal. Ook een 'relationeel zelf' moet zichzelf kennen, 'terughouden' en afstand nemen om niet slechts het eigen beeld te projekteren op objekten of standen van zaken. Het volledig ontkennen van de noodzaak tot afstandelijkheid leidt m.i. tot een te grote identifikatie van het subjekt met de haar/hem omringende werkelijkheid. Dat roept het gevaar op van een pathologies verlies van het zelf; een gevaar dat voor vrouwen met hun rationele persoonlijkheidsstruktuur tendentieel groter is dan voor mannen. Een pathologies verlies van het zelf is niet alleen een persoonlijke tragedie, maar maakt tevens elke kennis onmogelijk. Wat ter diskussie staat is niet de (on)wenselijkheid van een autonoom subjekt, maar de soort van autonomie (individueel of sociaal; staties of flexibel etc.) die noodzakelijk is voor het wetenschappelijke kenproces.

Het zal duidelijk zijn geworden, dat de hierboven besproken kritieken en alternatieven geenszins een uitgewerkte wetenschapstheorie vormen. Het zijn brokstukken, die de kontouren aangeven van een feministiese wetenschapsopvatting. Toch kunnen we hieronder iets meer zeggen over de mogelijkheden van een feministiese rekonstruktie van de wetenschappen:
Ten eerste kunnen we met behulp van een dynamiese notie van objektiviteit impliciete feminiene komponenten in de geschiedenis van wetenschap en filosofie ontdekken en expliciteren. Dat is de onderneming van Fox Keller, waarvan een belangrijk resultaat te vinden is in haar boek over Barbara McClintock (Fox Keller 1983). Het werk van McClintock is pas laat erkend en doorgedrongen in de hoofdstroom van biologies-geneties onderzoek. McClintock heeft door een minitieuze waarneming van maisplanten verschillen tussen die planten ontdekt, een ontdekking die leidde tot haar ontdekking van de zgn. springende genen. Ze heeft met haar ontdekking een koncept van genetiese

variatie ontwikkeld dat het evolutiebegrip van Lamarck en Darwin overstijgt. Op de vraag waarom zij kon zien wat anderen niet konden zien, zegt ze "When I look at a cell (door een mikroskoop - TM) I get down in that all and look around", "If you'd only just let the material tell you", "to let it come to you" en "to have a feeling for the organism" (vgl. Fox Keller 1983, p. 69, 179, 187, 195, 197/8). In haar boek tracht Fox Keller dit te verklaren op grond van McClintock's natuuropvatting en wetenschapsopvatting, waarin het kontekstuele en relationele denken ('the feeling for the organism') een belangrijke plaats inneemt. "McClintock was a different sort of outsider - a female in a largely male world, a geneticist without a mainstream base in an academic or argricultural institution, a loner who did not publish much in the leading genetic journals, a specialist in working with difficult materials and difficult cases who then published obscure, sometimes incomprehensible articles about them, often in rather out-of-the-way places" (Burian 1984, p. 252). Alhoewel men respekt had voor haar techniese virtuositeit werd haar manier van denken beschouwd als "cranky, obscure, hard to understand, even mystical, and to advocate the general importance of bizarre mechanisms on the basis of a few odd cases in maize-mechanisms which were unknown elsewhere and which, if general, would require very strenuous rethinking of major portions of transmission genetics" (vgl. Burian 1984, p.252). Alhoewel het vrouw-zijn van McClintock niet de oorzaak is van haar relationele en kontekstuele manier van denken (dat zou inderdaad een biologies determinisme zijn) maakt haar socialisatie als vrouw haar wel gevoeliger voor die manier van denken dan mensen met een mannelijke socialisatie, aldus Fox Keller. Het is niet het relationele denken of de feminiene ervaringswijze 'an sich' die het bijzondere van McClintock's werk uitmaakt. *Het is de kombinatie van deze feminiene denkwijze met de specifieke eisen van haar wetenschappelijke discipline, die McClintock tot een groot wetenschapster maakten.* Het vrouw-zijn van McClintock speelde waarschijnlijk wel een onmiddellijke rol in de relatief late erkenning van haar werk door de hoofdstroom in de wetenschap. Ze kreeg in 1983 een Nobelprijs voor onderzoek dat ze verrichtte in de late veertiger en vroege vijftiger jaren (Fox Keller 1983) (8).

Een tweede mogelijkheid vormt de herkenning van voor vrouwen relevante problematieken als wetenschappelijk relevante vraagstellingen. Dat blijkt zonneklaar uit de vele thema's die binnen (sociaal-wetenschappelijke) vrouwenstudies zijn aangesneden, en waarvan de wetenschappelijke betekenis voorheen niet werd gezien. Voorbeelden van dergelijke thema's zijn huishoudelijke arbeid, moederschap, seksueel geweld, incest, porno, vrouwenwerk, ongewenste intimiteiten op de werkplek, post-natale depressie, pre-menstruele spanningen, de heteronorm als organisatieprincipe etc. Door een feministiese re-

konstruktie van de wetenschappen kunnen we klaimen wat in de geschiedenis van wetenschappen aan vrouwen onthouden is, namelijk een systematiese toegang tot wetenschap zowel aktief als wetenschapsters als passief als niet-gestereotypeerde objekten van onderzoek en als indirekte belanghebbers bij een goede i.c. niet vrouwenonderdrukkende wetenschap.

Ten derde zou een feministiese rekonstruktie van wetenschap relevant kunnen blijken voor de verheldering van een aantal algemene problemen in de wetenschapsfilosofie. Door hun feministiese commitment hebben de hier besproken feministiese theoretika's oog voor een aantal impliciete voorwaarden voor wetenschappelijk onderzoek. Impliciete eisen waaraan wetenschappelijk onderzoek moet voldoen en meestal ook voldoet, maar waarvoor de maskuliene rekonstrukties een blinde vlek hebben. Anglo-saksiese wetenschapsfilosofieën, die de hoofdstroom in de wetenschapsfilosofie vormen, hebben zich beperkt tot een analyse van de struktuur van kennis (theorieën, wetten, verklaringen en voorspellingen) en van 'de' wetenschappelijke methode ofwel de zgn. 'context of justification'. Daarmee suggereren ze dat theorie en methoden het hart van de wetenschap zouden zijn en dat wetenschap daaraan zijn kognitieve autoriteit zou mogen ontlenen. De historiese en maatschappelijke wortels van wetenschappelijke theorieën en methoden, de ontwikkelingen en veranderingen daarin (de context of discovery) blijven buiten beschouwing. Dat leidt bijvoorbeeld tot de volgende ongerijmdheid. Hoewel de wetenschappelijke rationaliteit, aldus Popper c.s., vereist dat wetenschappelijke theorieën open staan voor alle kritiek, worden tegelijkertijd de sociale arrangementen via welke wetenschappelijke begrippen en theorieën zich ontwikkelen en via welke kognitieve autoriteit wordt uitgeoefend, buiten beschouwing gelaten (Addelson 1984, p. 165). Dit is wellicht een van de redenen waarom wetenschapsfilosofen er nog steeds niet in zijn geslaagd een adekwate rekonstruktie te geven van het wetenschappelijk bedrijf en het kenproces.
Een feministiese rekonstruktie met haar openheid voor relationele en kontekstuele aspekten in/van wetenschappelijk onderzoek zou wel eens beter het verloop van wetenschappelijk onderzoek kunnen rekonstrueren dan haar maskuliene tegenhangers. Zo oppert bijvoorbeeld Harding (1984) de mogelijkheid, dat in een feministiese rekonstruktie de 'rationaliteitskloof' die Kuhn (1962) signaleert tussen elkaar bestrijdende paradigma's, niet irrationeel hoeft te zijn. Het is hooguit een bewijs voor het naast elkaar bestaan van verschillende rationaliteiten maar daarom nog geen bewijs voor het irrationele verloop van wetenschap. Integendeel, in perioden van wetenschappelijke krises wordt veel gevraagd van relationele en kontekstuele (dus rationele!) kapaciteiten van wetenschappers.
Dat geldt ook voor de in de hoofdstroom van de wetenschaps-

filosofie verwaarloosde context of discovery. Kontekstuele eigenschappen en kapaciteiten zoals het gevoel voor het objekt of een emotionele betrokkenheid van wetenschappers bij onderzoek spelen een rol in elk wetenschappelijk onderzoek. In de hoofdstroom van de wetenschapsfilosofie met de bijna exklusieve aandacht voor de context of justification wordt dit echter genegeerd. Voorzover een feministiese rekonstruktie het belang van de 'context of discovery' benadrukt, vertoont ze duidelijk overeenkomsten met externalistiese benaderingen. Zo is bijvoorbeeld de wijze waarop in wetenschappen vraagstellingen ontwikkeld worden, uitermate relevant voor een feministiese wetenschapstheorie en -kritiek. De specifieke bijdrage van een feministiese wetenschapstheorie is echter niet deze explicitering van het belang van de 'context of discovery', maar haar identifikatie van de eenzijdige nadruk op de context of justification als een mechanisme waarlangs wetenschapsfilosofieën tot maskuliene ideologie van de wetenschap worden.

4. *De analyse van de objektiviteit: beperkingen en kritiek*

In de voorafgaande paragrafen heb ik de inhoud uiteengezet van een belangrijke ontwikkeling in feministiese wetenschapstheorie, die inzichten uit feministiese psycho-analytiese theorieën gebruikt voor een kritiek op de dominante wetenschapsideologie. In de laatste paragraaf heb ik gewezen op de mogelijkheden die deze aanzet biedt voor een kritiek op de hoofdstroom in de wetenschapsfilosofie en voor een meer adekwate rekonstruktie van de wetenschap. Alhoewel ik deze mogelijkheden positief waardeer, lijkt het me van belang in deze vierde en laatste paragraaf te wijzen op de grenzen van deze psycho-analytiese en ideologie-kritiese benadering van de wetenschappen. Een feministiese wetenschapstheorie zal mijns inziens meer invalshoeken moeten omvatten dan dat van de wetenschapspsychologie en ideologiekritiek alleen.

De nadruk op psychologiese aspekten van wetenschapsbeoefening leidt tot een verwaarlozing van een analyse van wetenschap als sociaal proces. Dat lijkt op het eerste gezicht vreemd, omdat ook psychologiese faktoren een sociaal karakter hebben. Bovendien stelde b.v. Fox Keller expliciet dat het inzicht in het procesmatige karakter van wetenschap een kognitieve en sociale voorwaarde is geweest voor het ontstaan van vrouwenstudies. Desalniettemin besteden de meeste theoretika's weinig of geen aandacht aan de eigen dynamiek van de sociale en politieke dimensie van wetenschap als maatschappelijke institutie en als kensysteem. Een wetenschapssociologiese (en -filosofiese) interpretatie van de maskuliene bias en eventuele feministiese perspektieven van en in wetenschap lijken me hier ontontbeerlijk. Te denken valt hier bijvoorbeeld aan de rela-

ties van wetenschap met andere sociale praktijken zoals die tussen vrouwenstudies en de vrouwenbeweging maar ook die tussen technologiese ontwikkelingen en ekonomiese belangen; aan de sociale (dus sekse-specifieke) konstruktie van wetenschappelijke feiten en theorieën; aan de wijze waarop de arbeidsdeling naar sekse de organisatie van wetenschap en zijn omgeving struktureert; aan selektieprocessen in wetenschap; aan hiërarchieën tussen kennisvormen binnen en buiten wetenschap; aan netwerken en informele machtscircuits; aan de verdeling van fondsen en de invloed daarvan op inhoudelijke ontwikkelingen in wetenschap enzovoorts.
De nadruk op wetenschapspsychologie verengt het objekt van onderzoek tot psychologiese processen en geeft daarom een eenzijdige kijk op de wetenschapsbeoefening. Daarbij blijven de meeste kritieken steken in een personalistiese en ook individualistiese analyse van 'de' maskuliene bias in de wetenschapsideologie. Ik noem het personalisties, omdat wetenschappers als personen (meestal mannen dus) centraal staan en het medium lijken te zijn via welke de maskuliene bias in de wetenschap gestalte krijgt. Fox Keller schijnt zich van dit probleem wel bewust te zijn, wanneer ze stelt, dat het manzijn van de meerderheid der wetenschappers niet de *oorzaak*, maar slechts een *uitdrukking* kan zijn van het maskuliene karakter van de dominante wetenschapsideologie. Tegelijkertijd echter analyseert ze het maskuliene karakter van deze wetenschapsideologie als een extrapolatie van het maskuliene bewustzijn en ervaringswijze. Het gebruik van psycho-analytiese theorieën levert bovendien nog extra beperkingen op door hun historiese en kultuur-specifieke karakter. Het gaat hier immers om modellen, die hun basis hebben in Freud's analyses van - meestal vrouwelijke - patiënten, wier psycho-pathologieën zijn terug te voeren op het 19e/20e eeuwse patriarchale kerngezin. Het is daarom de vraag of de psycho-analyse bruikbaar is voor het blootleggen van feminiene komponenten in de geschiedenis van de wetenschappen (die langere perioden en meer kulturen omvat). Bovendien is mijns inziens de bruikbaarheid van de 'pathologie'-metafoor begrensd.

De in dit artikel besproken aanzetten tot een feministiese wetenschapstheorie liggen op het grensgebied van een ideologiekritiek en epistemologie. Feministiese wetenschapstheorie wordt opgevat als ideologiekritiek. Deze fokus op de ideologiese aspekten van de wetenschapsbeoefening levert mijns inziens eveneens beperkingen op. Alhoewel de maskuliene ervaringen en bewustzijn zeker invloed zullen hebben op de dominante wetenschapsideologie, lijken deze mij een onvoldoende verklaring bieden voor de maskuliene bias van wetenschap als maatschappelijke institutie en kensysteem. Het is mijns inziens de vraag of feministiese ideologiekritiek voldoende is om b.v. seksisme in konkrete onderzoekspraktijken te kunnen verklaren en te veranderen. Dat zou alleen het geval kunnen

zijn wanneer alleen de maskuliene wetenschapsideologie/filosofie van de wetenschappen de oorzaak zouden zijn van seksismen in wetenschappelijke onderzoekspraktijken. En dat lijkt ongerijmd, want ook maskuliene ideologieën moeten ergens vandaan komen.

De nadruk op de ideologie van de wetenschap en de poging deze te zuiveren van de daarin impliciete maskuliene mythen, suggereert dat na zo'n zuivering 'goede' wetenschap overblijft. Het gaat Fox Keller om verbetering van de wetenschap 'an sich' als wetenschappelijk en maatschappelijk belang. Hiermee lijkt ze op haar eigen manier het geloof nieuw leven in te blazen dat wetenschappelijke vooruitgang identiek is met maatschappelijke vooruitgang. Als wetenschap inderdaad, zoals Fox Keller stelt, de meest volledige uitdrukking is van de drang tot objektiviteit, dan behouden de wetenschappen een kognitieve autoriteit die op generlei wijze geëvenaard kan worden door andere kennisvormen. De surplusstatus van de wetenschappen in verschillende maatschappelijke praktijken, d.w.z. hun kognitieve autoriteit ten aanzien van bijvoorbeeld politieke wilsvorming of 'het alledaagse weten', blijft op deze wijze in takt (Kunneman 1976). Daarmee lijkt een dynamiese en relationele notie van objektiviteit net zo goed tot beheersing van de 'wereld' te kunnen leiden als het maskuliene objektiviteitsbegrip dat bekritiseerd wordt.

Het feit dat de hier besproken auteurs het eerder over natuurwetenschappen hebben dan over sociale wetenschappen verklaart mijns inziens dat ze een kritiek op de wetenschapsfilosofie/ideologie leveren en geen kritiek op inhoudelijke aspekten van kennis: theorieën en methoden. Dit lijkt een belangrijke beperking van de waarde van hun wetenschapskritiek voor het richting geven aan een progressieve wetenschapspraktijk zoals vrouwenstudies wil zijn, die zich voor een belangrijk deel binnen de sociale wetenschap ontwikkelt. In tegenstelling tot de sociale wetenschappen boeken de natuurwetenschappen in hun technologiese toepassingen relatief veel instrumentele suksessen: het werkt. In de sociale wetenschappen bestaat dit instrumentele sukses niet of in mindere mate en staat 'wetenschappelijkheid' zelf ter diskussie bijvoorbeeld wat betreft de samenhang van kognitieve inhouden en maatschappelijke belangen. Fox Keller komt aan deze vragen niet toe. Zij analyseert een aantal mikro-sociale processen (de sociale processen *binnen* het subsysteem-wetenschap) die leiden tot uitsluiting van vrouwen zonder dat hier de inhoudelijke aspekten van de wetenschappelijke kennis principieel ter diskussie staat. Het veranderingsperspektief dat Fox Keller vrouwen biedt is weliswaar belangrijk omdat het de levenskansen van vrouwen verbetert en het meer recources voor vrouwen bereikbaar maakt. De makro-sociale processen (de reciproke relaties tussen wetenschap en samenleving) laat ze echter

buiten beschouwing. Fox Keller heeft het wel over de verstrengeling van maatschappelijke belangen en wetenschap wanneer ze stelt dat onder invloed van de maskuliene kultuur de doelen van de wetenschap zijn omgebogen in de richting van macht en beheersing. Voor een ombuiging van die doelen in de richting van emancipatie en bevrijding is mijns inziens meer nodig dan de wetenschap(sideologie) te zuiveren van maskuliene inhouden.
Natuurwetenschappen zijn op een andere wijze sociaal geïntegreerd dan sociale wetenschappen. De eerste primair via ekonomiese belangen en staatsbelangen (bijvoorbeeld in beheerstechnieken als informatiesystemen en media). De tweede primair via normatieve oriëntaties van mensen en groepen in het definiëren van handelingsperspektieven en wereldbeelden. In de sociale wetenschappen liggen de normatieve invloeden van de wetenschap op het alledaagse leven en vice versa dan ook meer voor de hand. In de natuurwetenschappen is een dergelijke relatie moeilijker aan te wijzen. Enerzijds zijn de ekonomiese en politieke belangen van technologie en natuurwetenschap groot. Er bestaan dan ook hechte netwerken rond deze wetenschappen (Leydesdorff 1980). Anderzijds is het de vraag of (als gevolg hiervan) een intrinsieke verbondenheid van kennis en macht' bestaat (Radder 1985) en/of dat de normatieve verstrengeling bestaat in de keuze van onderzoeksprogramma's en in de selektieve toegankelijkheid tot wetenschaps- en technologiebeleid (Van den Besselaar 1985).

Voor een progressieve wetenschapspraktijk zoals vrouwenstudies lijkt het in ieder geval nodig om een inhoudelijke wetenschapskritiek te formuleren, gericht op de samenhang tussen kennisinhouden, het leidende kennisbelang en de methodologiese dimensie. Dit is het projekt van theoretika's als Mies, Göttner Abendroth, Wallsgrove, Pyne Addelson, Hartsock en Landwehr. Wat een dergelijk projekt oplevert, is niet op voorhand te zeggen, maar het betrekt in ieder geval twee domeinen binnen de feministiese kritiek, die door de meeste amerikaanse theoretika's bij voorbaat worden vergeten: theorie-kritiek en methode-kritiek. Bovendien blijft de wetenschaps-externe legitimering van het intuïtieve kennisbelang van vrouwenstudies zo op de agenda: de relevantie die wetenschap zou moeten hebben voor vrouwenstrijd.

Noten

1 Voor een argumentatie met betrekking tot een soortgelijke problematiek, vergelijk Lecourt (1976).
2 Harding (1984); zie ook Berger (1973) en (1974) en Cicourel (1970) voor hun methodologiese reflektie op de niet-neutraliteit van de ervaring.
3 We zullen in paragraaf 3 terug komen op dit onderscheid

tussen een maskuliene wetenschapsideologie en mogelijk feminiene onderzoekspraktijken.

4 Die is b.v. niet van toepassing op noties, die objektiviteit als een intersubjektieve overeenstemming definiëren. Natuurlijk zijn er ook meer sophisticated objektiviteitsnoties ontwikkeld in de wetenschapsfilosofie. De hier gesignaleerde afstandelijkheid komt echter veel voor als onderdeel daarvan, getuige de verschillende filosofiese encyclopedieën en handboeken. Bovendien is het een gebruikelijk idee over wetenschappelijke objektiviteit in wetenschappelijke 'common sense'.

5 Met gezinssituatie refereer ik hier aan het kerngezin als norm (vader-moeder-kinderen). Het merendeel van vrouwen, mannen en kinderen leven echter niet in het traditionele kerngezin. Het kerngezin is wel de norm voor alle andere samenlevingsvormen, bijvoorbeeld in wetgeving en sociale zekerheidsstelsel. Dit geldt evenzeer voor Nederland als voor het Engeland waar Barrett over spreekt: twee-verdienersmaatregelen en voordeurdelersregelingen zijn hiervoor een duidelijke indikatie.

6 Vergelijk Evans (1982), Göttner Abendroth (1982) en Fox Keller (1980) en noot 1. Dit neemt niet weg dat ook feministiese ideologiekritiek haar grenzen heeft en individualistiese trekjes kan hebben. Hierop kom ik in paragraaf 4 terug.

7 Ook Popper had het al over wetenschap als openheid en kritiek.

8 Het zou interessant zijn om de publikaties van Fox Keller en McClintock te analyseren en na te gaan in hoeverre het werk van Fox Keller heeft bijgedragen aan de erkenning van het onderzoek van McClintock. Fox Keller zelf vermoedt (op grond van korrespondentie en kommissieverslagen) dat haar werk daarin een faktor is geweest.

Bibliografie

Barrett (1980): M. Barrett, *Women's oppression today*. London: Verso.

Berger (1972): H. Berger, *Erfahrung und Gesellschaftsform*. Stuttgart: Kohlstammer Verlag.

Berger (1974): H. Berger, *Untersuchungsprobleme sozialer Wirklichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

Van den Besselaar (1985): Peter van den Besselaar en Loet Leydesdorff, Buiten Spel, Werknemers en de Integratie van Wetenschap en Technologie in de Samenleving. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken 1 (1985) 1*.

Burian (1984): R.M. Burian, Internal Politics and Theory Justification in Biology. In: *Proc. Sarton Centennial Conference*. Gent, p. 251-253.

Chodorow (1978): N. Chodorow, *The Reproduction of Mothering*.

San Francisco: Univ. of Calefornia Press.
Cicourel (1964): A.V. Cicourel, *Method and Measurement in Sociology*. New York: The Free Press.
Dinnerstein (1976): D. Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur: sexual arrangements and the human malaise*. New York: Harper and Row.
Evans (1981): M. Evans, In praise of theory. In: *Feminist Review, 1984-10*.
Fee (1981): E. Fee, Is feminism a threat to objectivity? In: *International Journal of Women's Studies 4 (1981)4*.
Flax (1983): J. Flax, Political philosophy and the patriarchal unconscious: a psycho-analytic perspective on epistemology and metaphysics. In: *Harding & Hintikka (1983)*.
Fox Keller (1979): E. Fox Keller, Nature as her. In: *The Second Sex, Twenty Years Later*. New York: Loets Student Centre.
Fox Keller (1980): E. Fox Keller, Feminist critique of science, a forward or a backward move? In: *Fundamenta Scientiae, 1980*.
Fox Keller (1981): E. Fox Keller, Women in science, two cultures or one? In: *International Journal of Women's Studies 1981, 4*.
Fox Keller (1982): E. Fox Keller, Women and science. In: *Signs 7 (1982)3*.
Fox Keller (1983a): E. Fox Keller, *A feeling for the organism: the life and work of Barbara McClintock*. San Francisco: W.H. Freeman.
Fox Keller (1983b): E. Fox Keller, Gender and science. In: *Harding & Hintikka (1983)*.
Fox Keller (1984): E. Fox Keller, Science and Power for what? In: *Nineteen eighty-four: Science between utopia and dystopia. Sociology of the sciences, Vol III*. Eds. E. Mendelsohn and H. Nowotny. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
Fox Keller (1985): E. Fox Keller, *Reflections on gender and science*. New Heaven: Yale University Press.
Göttner Abendroth (1982): H. Göttner Abendroth, Wetenschapstheoretische posities op het gebied van vrouwenstudies. In: *Krisis 2 (1982)3*.
Harding (1983): S. Harding, Why has the sex/gender system become visible only now? In: *Harding & Hintikka (1983)*.
Harding (1983b): S. Harding, Is Gender a Variable in Conceptions of Rationality? A Survey of Issues. In: C.C. Gould (ed.) *Beyond Domination*.Totowa: Rowman & Allenheld.
Harding & Hintikka (1983): *Discovering reality, feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology and philosophy of science*. Ed. by S. Harding and B. Hintikka. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
Hartsock (1983): N.C.M. Hartsock, Developing the ground for a specifically feminist historical materialism. In: *Harding & Hintikka (1983)*.

Hein (1981): H. Hein, Women and science: fitting men to think about nature. In: *International Journal of Women's Studies 4 (1981) 4.*
Kuhn (1962): T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions.* Chicago: University of Chicago Press.
Kunneman (1976): H. Kunneman, De surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift III, 2.*
Landwehr (1981): H. Landwehr, Politik der Subjektivität; Praxis ohne Theorie. In: *Philosophische Beiträge zur Frauenforschung.* Hrsg. von R. Oossmass und C. Schnabel. Bochum: Germinal Verlag.
Latour (1979): B. Latour and S. Woolgar, *Laboratory Life.* London: Sage.
Lecourt (1976): D. Lecourt, *Proletarische Wissenschaft?* West-Berlin: VSA.
Leydesdorff (1980): Loet Leydesdorff, *Philips en de Wetenschap.* Amsterdam: SUA.
Lowe (1981): Cooperation and competition in science. In: *International Journal of Women's Studies 4 (1981) 4.*
Mies (1978): M. Mies, Methodische Postulaten zur Frauenforschung. In: *Heksenkollege: Verslagboek over vrouwen, wetenschap en kultuur.* Nijmegen.
Popper (1972): K.R. Popper, *Objective knowledge.* Oxford: OUP.
Pyne Addelson (1983): K. Pyne Addelson, The man of professional wisdom. In: *Harding & Hintikka (1983).*
Radder (1985): H. Radder, Het konflikt rond de kernenergie en de intrinsieke verbondenheid van kennis en macht. In: *Krisis 5 (1985) 1.*
Scheman (1983): N. Scheman, Individualism and the objects of psychology. In: *Harding & Hintikka (1983).*
Schiebinger (1982): L. Schiebinger, Liberale Philosophie zwischen Misogynie und Phallokratie. In: *Das Argument 24 (1982) 132.*
Vervenne (1984): D. Vervenne en D. de Waele, Cognitive modelling of scientific expertise in laboratory context. In: *Proc. Sarton Centennial Conference.* Gent: Communication and Cognition.
Wallsgrove (1980): R. Wallsgrove, The masculine face of science. In: *Alice through Microscope.* Ed. by Linda Birke a.o. London: Virago.